

Publicerades i Svenska Dagbladet, Samtider
den 22 mars 1998, kraftigt redigerad med
rubriken Mellan vidskepelse och vetenskap.
Detta är den oredigerade versionen.

Styrs Dolly av stjärnorna?

Om identitetskonstruktion mellan vetenskap och vidskepelse

av Magnus Gudmundsson och Malin Ideland

Finns det någon vetenskaplig förklaring till de ljussken många tolkar som besök från yttre rymden? Kan man kalla organtransplantationer för mirakel och ska elektronikingenjörer ägna sig åt aurafotografering? Och har det någon betydelse i vilket stjärntecken det klonade fåret Dolly är född? Finns det en tydlig gräns mellan vetenskap och New Age, två tanke-system som båda gör anspråk på att komma med lösningen på mysteriet människan?

Tron på astrologi, magi, ockultism och UFO ställs varje vecka i TV-serien Arkiv X mot den medicinska ”rationella” vetenskapen. Agent Mulder söker förklaringar i det fördolda medan hans kvinnliga kollega Scully finner svar i obduktionsprotokoll eller laboratorieanalyser. I ett avsnitt (971211) utreder de båda poliserna ett antal brutala mord på en plastikkirurgisk klinik. Flera läkare har kommit i ett hypnotiskt tillstånd när de opererat och har tagit livet av sina patienter. Scully tror att orsaken till läkarnas tillstånd är de sömntabletter de alla äter. Mulder däremot har en teori om att det är magi som försatt kirurgerna i trans, de är besatta av onda makter. Denna teori grundar han på att man funnit fem punkter i golvet i en operationssal. Med hjälp av blod från den döde patienten drar han linjer mellan punkterna och en femuddig stjärna, ett pentagram, uppenbarar sig.

Tro kontra vetenskap, magi kontra medicin. Dessa gamla dikotomier kämpar om tolkningsföreträdet även i vår kultur vilket åskådliggörs i Arkiv X. Vid första anblicken är det milsvid skillnad mellan tro och vetenskap, men båda fungerar som förklaringsmodeller för mysterier likt de i TV-programmet eller för själva livet. Grunden är att komma med svaret på vilka vi är, varför vi är som vi är, var vi kommer ifrån och vad som är meningen med våra liv. Likheter ligger i *hur* det mänskliga livet förklaras, formuleras och synliggörs, och hur vår tids religiösa och vetenskapliga förklaringsmodeller populariseras och således etableras.

Är vi gener eller energier?

I samhällsforskningen brukar man tala om att vår samtid kännetecknas av ontologiseringstendenser. Det betyder att människor strävar mot att finna mening och visshet i livet för att undkomma kaos och meningslöshet. De söker svaret på frågorna ”Vem är jag?” och ”Vilken är min plats i världen?”. Sociobiologins uppsving och det ökade intresset för New Age torde kunna förklaras utifrån denna strävan. Båda erbjuder ett svar, en trygghet och ger individen en plats i världen, vilket är en viktig del i människors identitetskonstruktion.

Sociobiologin är en del av en vetenskaplig strömning som på senare år fått stort genomslag i samhället. Till skillnad från på 1970-talet då man i allmänhet föredrog att förklara människors beteende och personlighet utifrån deras uppväxtförhållande, deras miljö, är det idag mer gångbart med biologiska förklaringar. Sociobiologin sätter vanligen likhetstecken mellan en människa och hennes gener. Arvsanlagen anses innehålla dispositioner för vilka vi är, om vi är blyga eller framåt, pessimister eller optimister, homosexuella eller heterosexuella osv. Generna anses också bära på hemligheten om hur länge vi kommer att få leva och vilka sjukdomar vi kan tänkas drabbas av.

En paradox är att samtidigt som biologin får ökat utrymme i det offentliga samtalet blir allt fler människor intresserade av det som samlas under rubriken New Age. Här finner man aurahealing, kristaller, tarotkort, ”tro på dig själv”-kurser och magiska ritualer. Alla har det gemensamt att de utgår från en tro på energier. På liknande sätt som sociobiologin menar att människan är sina gener menar många inom New Age att man är sina energier. Den energi som t ex strålar ut från en människas kropp, auran, visar hur personen mår, både fysiskt och psykiskt. Energierna kan påverkas med hjälp av ritualer, handpåläggning eller magiska ting för att skapa balans i människors liv. På samma sätt hoppas man i framtiden kunna förändra mänskliga gener genom sk genterapi, en form av genteknik som syftar till att ersätta en ”sjuk” gen med en ”frisk”.

Andra biologiska fenomen som får förklara personligheter är t ex hormoner och signalsubstanser. Hormonerna utmejslar våra kvinnliga respektive manliga drag såsom omsorg, våldsamt, försiktighet och rationalitet. Signalsubstansernas balans i den mänskliga hjärnan används ofta som förklaringsmodell till varför en person begår ett mord. Våra personligheter och våra liv anses påverkas av kroppens inre byggstenar.

Tolkning och förklaring av personligheter är centralt även inom New Age. Både astrologi och tarotkort är exempel på tekniker som erbjuder analyser av personligheter eller som förklarar varför människor reagerar på ett visst sätt i en viss situation. Många företag har börjat uppmärksamma

framförallt astrologins förmåga att ge en bild av arbetssökandes personlighet för att kunna anställa ”rätt” person.

Gener och energier är båda något som finns inuti oss, som vi upplever som opåverkbara i ett allt mer komplext samhälle. I genetiken och nyandligheten finner den moderna människan fasthet och trygghet i sökandet efter jaget.

Delar av en helhet

Sökandet efter en identitet är troligen inget nytt fenomen, men i skilda tidsperioder har det tagit sig olika uttryck. Man kan nog påstå att människor i alla tider har definierat sig själva utifrån sin familj och sin släkt. Emellertid har synen på vem som räknas till en familj inte varit densamma. I vissa tider har det sociala varit det bärande i familjekonstruktionen, i det gamla bondesamhället räknades t ex pigan och drängen till familjen eftersom de ingick i hushållet och i andra perioder räknas de biologiska banden som grunden för en familj. Kulturen sätter upp definitionerna för vem som inkluderas och exkluderas.

I en persons identitetskonstruktion har det betydelse, åtminstone i vissa sammanhang, vem man är släkt med. Man kan identifieras som ”Svenssons pojk” eller som någons kusin. Släktskapet kan medföra fördelar och nackdelar, men framförallt placerar det individen i ett större sammanhang.

Det är inte bara i biologin vi kan se dessa band. I New Age är reinkarnationstanken vanlig och även den kan tolkas i termer av släkt. En kvinna kommer ihåg hur hon föddes från ett liv till ett annat. I sitt tidigare liv hade hon varit pojke och dött i en bilolycka. Hon kommer ihåg hur hon sett en flicka ligga på BB och tänkt ”nej inte en flicka” innan hon åkte in i kroppen. Kvinnan har kontrollerat det tidigare livet och det stämmer och menar att tidigare livs händelser kan förklara egenskaper hon har i det nuvarande livet eller varför hon känner på ett visst sätt.

Med inspiration från hinduismen talar man inom New Age om karma eller om karmaläxor. Karma ses som lagen om orsak och verkan, ett dåligt karma ger ett dåligt liv och bra karma, ett gott. När man reinkarneras till en ny person tar man alltså med sig erfarenheter, karmaläxor från tidigare liv som påverkar både personlighet och vilka möjligheter man har att t ex få ett visst yrke eller att skapa familj.

Skillnaden mellan kropp och själ förklaras i New Age som att den fysiska kroppen innehåller ett cellminne som genererar fysiska behov som sexualitet eller hunger. I själen sitter erfarenhetsminnet och dessa två, kropp och själ har förenats till en enhet, tillfällig eftersom själen efter döden går vidare till en ny fysisk kropp och söker nya erfarenheter.

Sociobiologin talar om en liknande form av släktskap. Den engelske zoologen Richard Dawkins, som räknas till de främsta inspiratörerna inom sociobiologin, beskriver i sin bok ”Den själviska genen” de

mänskliga kropparna som ”överlevnadsmaskiner”. Deras främsta uppgift är att ge generna en trygg tillvaro innan de vandrar vidare till nästa generation.

Dawkins menar också att vi alla är grenar i evolutionens gigantiska släktträd. Åtskilliga tidningsartiklar och TV-program berättar om hur människan bara är en liten del i den stora evolutionen, men att vi delar arvsanlag även med andra arter. Vi matas till exempel med uppgifter om att vi till 98% har samma gener som en schimpans. Och mästefotografen Lennart Nilsson, som har lärt världen hur det fungerar inuti människokroppen, visar i sin senaste storproduktion, Livets mirakel, hur fostrets utveckling i moderlivet kan jämföras med evolutionens mångmiljardåriga utveckling på jorden. Evolutionen finns fortfarande lagrad i både våra och andra djurarters gener. Detta visar Nilsson genom att samtidigt förevisa fyra olika foster som ser likadana ut. Det går vid några veckors ålder inte att skilja mellan en kyckling, en gris, en schimpans och en människa. Men allt efter att tiden går skiljs först kycklingen ut och sedan grisen, precis som under evolutionen och ända fram till elfte veckan kan enbart experter skilja mellan ett människofoster och ett apfoster. Evolutionen uppbered sig i varje litet människofoster och biologin visar på så vis vårt historiska släktskap med andra arter.

Kopplingar till evolutionen, historien och till andra djurarter blir ett sätt att beskriva världen som en helhet. Allt hänger samman i ett genetiskt, ekologiskt och evolutionärt system. Även traditionell religion och New Age formulerar holistiska förklaringsmodeller. Det kan vara tanken om Gud som alltings skapare, att all materia vibrerar av energier eller att planeternas placering i förhållande till varandra påverkar både universum och individen. I både det nyandliga och vetenskapliga fältet blir naturen och det ”naturliga” en ikon vars värde reproduceras och omformuleras beroende på kontext. Sedan spelar det ingen roll om det handlar om astrologi, genetik, miljöetik, aurahealing, könsroller eller veganism. Idén om att allting har en plats och en mening ligger i tiden och den återkommer därför i flera förklaringsmodeller.

Att synliggöra jaget

Såväl energier, karman, hormoner som gener är osynliga för ögat. Det är ting man kanske kan känna till och veta om, men inte se. I sökandet efter svaret på vem man är finns det därför ett behov av att synliggöra dessa ting som betyder så mycket för ens personlighet. Men för att lyckas med detta krävs avancerade metoder.

Kroppen flödar av energier. Dessa energiflöden märks också utanför kroppen, i människans aura. Strålning kan inte ses med det mänskliga ögat utan man måste bruka sig av en speciell kamera som en rysk ingenjör konstruerat. På New Agemässorna är en av de mest populära montrarna de som erbjuder

auratolkning. För en mindre summa pengar kan man få sin aura fotograferad och bilden visar hur auran strålar runt kroppen i olika färger som varierar beroende på personens fysiska och psykiska tillstånd. I samband med auratolkningen erbjuds också aurahealing vilket innebär att man kan påverka de energiströmmar som auran är en produkt av och således bota de åkommor som fotografiet speglar. Efter healingen tas ett nytt foto som förhoppningsvis visar helt andra färger. Det är alltså först i tolkningen av aurafotot som aurans mening formuleras, klienten får klarhet i obalanser i kroppens energiflöden och man får möjlighet att göra någonting åt det. Det handlar alltså om orsak om verkan. Ett annat exempel på hur energierna fungerar är tarotkorten som sägs spegla människors själ. När korten blandas förenas energierna hos den person som tolkningen gäller med kortleken och således kan korten berätta om personens tidigare eller kommande liv och analysera vardagliga livssituationer eller personligheter.

För att visualisera generna krävs hjälp av kemiska tekniker. Med hjälp av dessa kan man få fram så kallade genetiska fingeravtryck av enskilda genbitar. De brukar användas t ex i samband med faderskapsbestämning och brottmål. Genom att jämföra dessa fingeravtryck, som består av små bitar av DNA-kedjans så kallade bassekvenser, kan man bestämma om en person är förälder till ett barn (vissa bassekvenser överensstämmer) eller om det är just den personen som har lämnat efter sig sperma, hårsstrån eller blod på en brottsplats (samtliga bassekvenser överensstämmer).

Denna metod används också i sökandet efter orsaken till ärftliga sjukdomar; i vilket kromosompar genen för t ex ärftlig cancer är belägen. Sökandet sker i syfte att i framtiden kunna sätta in riktade mediciner mot just den sjukdomen. Liksom i auratolkningen framkallar man en bild som berättar något om personen/genuppsättningen för att sedan hoppas på att kunna avhjälpa eventuella problem i syfte att skapa ett bättre liv för individen.

Längtan efter en identitet, en självbild tar sig många olika uttryck. Ibland räcker det kanske inte med att i tanken veta att man har en aura som är en spegelbild av vem du är eller att läsa om att man har en DNA-uppsättning som påverkar ens personlighet. Man vill kunna se det, nästan ta på det. Bilden av auran och generna konkretiserar något abstrakt genom att man faktiskt kan se delar av det som anses styra ens liv, även om detta kräver en experts tolkning för att förstås.

Var mans förklaringsmodell

Både New Age och sociobiologi har gått från att vara en udda och föraktad folketro respektive isolerad vetenskapsteori till att bli naturliga ting i människors vardag. Visserligen har såväl religion som släktskapet alltid ansetts inverka på människors personligheter. Man har talat om egenskaper som gudagåvor och som ärvda av mor eller far. Likaså har det i äldre folketro funnits gott om knep för att

påverka en människas personlighet - hennes karma eller genupsättning som det kallas i modernt språkbruk. Ett barn blir tjuvaktigt om den gravida modern stjal och högljudd om mamman är detsamma under havandeskapet.

Idag handlar det dock mer om astrologi, energier, hormoner och gener i det offentliga samtalet. New Age-idéerna har t ex institutionaliserats i det svenska samhället i form av arbetsmarknadspolitik, vilket TV-programmet Striptease berättade om i slutet av november 1997. I Jämtlands län har landshövdingen Kristina Persson initierat ett sysselsättningsprojekt under namnet Tankekraft 2010. Ekonomiskt stöd till projektet hämtas från arbetsmarknadsdepartementet och EU och till projektledare har personer ur New Age-rörelsen plockats. Kommunanställda och arbetslösa får bl a lära sig astrologi, hur energier fungerar och att fokusera tankekraft på ett föremål, i detta fall en pendel. Genom att förtränga förnuftet och släppa lös sina energier är det meningen att deltagarna ska lära sig att tro på sig själva. Och finna sig själva. Landshövdingen berättade om sin livsåskådning som fått henne att djupmeditera för att i trans se in i sina tidigare liv.

Tankekraft 2010 är inte något unikt exempel. Nyandliga idéer används också av SE-banken där cheferna erbjuds att delta i ”tro på dig själv”-kurser och träffa häxor på bankens bekostnad. Bankens VD, Jakob Wallenberg, menar att det finns en ”outnyttjad resurs” inom nyandligheten som ska användas.

På liknande sätt sanktioneras Marianne Ahrnes och Rigmor Roberts filmer om könsroller. I skolorna visas dessa produktioner som erbjuder tittarna en essentialistisk och sociobiologisk förklaringsmodell för manligt och kvinnligt - hur män och kvinnor är av naturen - dvs hur de *egentligen* bör bete sig.

Offentligheten har accepterat såväl de nyandliga som de biologiska idéerna. Detta märks även i TV-kanalernas utbud, tidningarnas reportage och bokhandlarnas försäljningssiffror. Som exempel på TV-program kan bland annat nämnas Annika Doppings flera timmar långa program om manligt och kvinnligt, Stålmannen och Törnrosa och SVT:s Sköna Söndag med inslag om tarot, astrologi och olika former av massage. Dags- och veckotidningar varvar horoskop med artiklar om alkoholister och våldsamma hormoner och på bokförlagens topplistor finner man James Redfields böcker ”Den nionde insikten” och ”Den tionde insikten”, som predikar nyandlighetens budskap, och annan populärvetenskaplig, sociobiologisk litteratur om manligt och kvinnligt. Som exempel kan nämnas John Grays försäljningssuccé ”Män är från Mars, kvinnor från Venus”. Kort sagt - New Age och genetiken har gjort sitt intåg i vardagen. Det är två extremer, vetenskapen och andligheten, som båda har populariserats och gått från att ha varit en angelägenhet för få utvalda experter till att bli något allmänt. Via massmedier och utbildning har de förts från hippiekollektiven, universiteten och laboratorierna till allmänhetens

vardagsrum och skolsalarnas filmdukar.

Den ökande populariteten för dessa två tanke-system har naturligtvis sina orsaker. Nyandlighetens uppsving har sin grund i det minskade intresset för traditionell religion och den genetiska förklaringsmodellen i att man upptäckte att alla problem inte gick att lösa med den sociala modellen, pendeln slår tillbaka. Genetikens landvinningar, inte minst i letandet efter ärftliga sjukdomar och genteknikens möjligheter i och med kloningen av fåret Dolly, har naturligtvis också stor del i den publicitet och det intresse som förekommer. Båda fenomenen har utmanat och kanske besegrat två tidigare förklaringsmodeller för människan och hennes omvärld, kristendomen och sociopsykologin. De nya tankarna är en konsekvens av ett kulturellt behov där vi vill ha svar på frågan vilka vi är, varför vi är som vi är och vilken plats vi som människor har i världen. De har blivit delar i människors identitetskonstruktion.

Att blanda och ge

Trots att tro och vetenskap ofta betraktas som varandras motpoler finns det som vi sett många likheter. Naturligtvis finns där också stora skillnader, i hur de är etablerade i samhället, på universiteten eller i massmedia, och om man ser till deras metoder. De behöver trots detta inte motsäga varandra. Motpolerna blandas ofta och gärna ihop till en modern förklaringskompott. Samma person kan både tro att vi är en produkt av våra gener och att vi styrs av stjärnorna eller ödet. Inte heller ligger det en motsättning hos vanliga människor att tro på både medicinens botande av infektioner och kristallers inflytande på människans energier. Man blandar och ger sin egen förklaringsmodell. I det senmoderna samhället där till synes fasta kategorier har blandats samman är det möjligt att på en och samma gång tro på stjärnornas makt och på att en klonad kopia av Hitler skulle utföra liknande grymheter som originalet, trots att det strider mot logikens lagar.

Likaså förekommer det en blandning *inom* sociobiologin och New Age. Idén om att generna vandrar från generation till generation utan att förändras nämnvärt bär drag av reinkarnationstanken, auratolkare hänvisar ofta och gärna till fysiker i förklaringen av energiernas inverkan. Även i retoriken förekommer ett utbyte av terminologi mellan religion och vetenskap. Den moderna medicinen har t ex lånat ord som under och mirakel när man diskuterar spektakulära tillfrisknanden och inom New Age finns det som sagt kopplingar till fysiken, varifrån man lånar begrepp. Detta beror på den samhälleliga kontext som den moderna vetenskapen respektive nyandligheten har utvecklats inom. När den vetenskapliga revolutionen förändrade människors världsbild under renässansen skedde denna omvälvning i ett västerländskt samhälle präglad utav kristendomen. Men när New Age uppkommer under

1900-talet förklarar världen utifrån ett vetenskapligt perspektiv.

Kopplingen mellan vetenskap och nyandlighet är också tydlig i massmedia. I den populärvetenskapliga tidskriften "Illustrerad vetenskap" finns numera ett stående inslag, sidor om "Vetenskap och mystik", där reinkarnation, mirakel och ufon diskuteras och i damtidningarna varvas horoskop med reportage om hur du ska handskas med dina hormoner. Tro och vetenskap samsas bokstavligen sida vid sida och erbjuder tillsammans kunskap om människan och hennes omvärld. Sedan är det upp till individen att själv forma sin världsbild utifrån det smörgåsbord som bjuds.